

ŞİÖ'nün temeli 1996 yılında Rusya ve Çin'in kendi aralarındaki sınır sorunlarını çözmek ve güvenlik konularında daha yakın işbirliği yapmak için başlattıkları bir bölgesel girişimdir.

Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü*

Eurasian Orientation in Turkish Foreign Policy and the Shanghai Cooperation Organization

Emre ERŞEN

Abstract

Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan's latest words about a possible Turkish membership in the Shanghai Cooperation Organization (SCO) as a reaction to Turkey's ongoing problems in the European Union (EU) membership process have once again highlighted the Eurasian dimension of Turkish foreign policy. However, current comparisons between the SCO and EU should be treated as a new manifestation of the "Europe versus Eurasia" debates that have gained speed in Turkish foreign policy during the 2000s. The goal of this article to reveal the ideological and pragmatic factors that determine such a Eurasian course which has lately become associated with SCO membership in Turkish foreign policy. In this regard, it can be claimed that Erdoğan's words in reactionary terms reflect both the disappointment regarding Turkey's EU membership process and the anti-Western civilizational approach of Eurasianism. In pragmatic terms, however, the element of "multidimensionality" in Turkish foreign policy as well as the shift of axis debates in the global economy seem to have encouraged Turkey to improve its relations with the SCO member states.

Keywords: Turkish foreign policy, Shanghai Cooperation Organization, Eurasianism, Turkish-EU relations

* Bu araştırma 7. AB Çerçeve Programı kapsamında Marie Curie Uluslararası Araştırma Personeli Değişim Programı tarafından desteklenmiştir. (hibe no: PIRSES-GA-2011-295232).

Temelleri 1996 yılında Rusya ve Çin'in kendi aralarındaki sınır sorunlarını çözmek ve güvenlik konularında daha yakın işbirliği yapmak için başlattıkları bir bölgesel girişime dayanan ŞİÖ, Türkiye ve diğer ülkelerde Avrasyacı görüşlere yakınlık duyan kesimler tarafından büyük bir ilgi doğurmuştur.

Giriş

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın geçtiğimiz haftalarda özel bir televizyon kanalında katıldığı bir programda Türkiye'nin tıkanan Avrupa Birliği (AB) sürecine karşı Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyeliğini gündeme getirmesi Türk dış politikasının gelecekteki yönelimleri üzerine yeni bir tartışma başlatmış gibi görünmektedir. Her ne kadar özellikle son on yılda Türkiye'nin dünya siyasetinde üstlendiği roller üzerine yapılan değerlendirmelerde bir tür "Avrasya" boyutu her zaman varlığını korumuşsa da Başbakan Erdoğan'ın sözleri 2000'lerin başında Rusya ve Çin'in girişimiyle NATO'ya karşı jeopolitik bir denge oluşturmak amacıyla kurulan ŞİÖ'nün Türk dış politikası açısından ciddi bir seçenek olabileceğinin resmi düzeyde ilk kez bu kadar açık dile getirilmesi bakımından önemlidir.

Erdoğan'ın bu sözleriyle tam olarak ne kastetmek istediğine ilişkin olarak yerli ve yabancı medya organlarında pek çok yorum yapılmıştır. Bazı yorumcular Erdoğan'ın sözlerini AB sürecini canlandırmak amaçlı bir blöf olarak değerlendirirken bazıları da bunun aslında son dönemde ekonomik ve siyasi olarak özgüveni artan Türkiye'nin bir güç gösterisi sayılması gerektiğini söylemişlerdir. Bir kısmı ise Erdoğan'ın gayet ciddi olduğunu ifade ederek, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini tamamen gözden geçirme olasılığının bulunduğu dikkat çekmiştir. Her ne kadar Erdoğan'ın kendisi birkaç gün sonra yaptığı yeni bir açıklamayla ŞİÖ'yü AB'nin alternatifi olarak görmediğini söyleyerek tartışmalara son noktayı koymuşsa da öteden beri Türkiye'nin Rusya, Çin ve diğer Avrasya ülkeleriyle Batı'ya karşı bir stra-

tejik ittifak içinde yer almasını savunan "Avrasyacılık" düşüncesi bu süreçte yeniden ilgi odağı haline gelmiştir.¹

Bu makalenin amacı Erdoğan'ın sözlerinden hareketle sıklıkla ŞİÖ ile özdeşleştirilen Avrasya yönelimini Türk dış politikası açısından değerlendirmek ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetlerinin bu yönelime ilişkin ideolojik ve pratik tercihlerini şekillendiren unsurları ortaya koymaktır. Bu noktada "ŞİÖ, Türkiye için AB'nin alternatifi olabilir mi?" sorusunun ötesine geçerek Türkiye'nin özellikle Rusya ve Çin ile ilişkilerini temel alan bir yönelimin hangi dinamikler tarafından beslendiğini saptamak önemlidir. Söz konusu yönelime ivme kazandıran iç ve dış dinamiklerin anlaşılmasının son dönemde Türkiye'nin yakın çevresinde oynadığı iddia edilen farklı rollere ilişkin fırsat ve sınırların belirlenmesi açısından da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Avrasyacılıktan Medeniyetsel Yaklaşım

Esas olarak Rusya'nın tarihsel, felsefi ve siyasi dokusuna uygun olarak geliştirilen bir düşünce olan Avrasyacılığın Türkiye bağlamında tam olarak ne ifade ettiği hiçbir zaman çok belirgin olmamışsa da en temel düzeyde ABD ve AB'ye karşı Rusya, Çin, İran ve Hindistan gibi Asya/Avrasya ülkeleriyle bir stratejik ortaklık ilişkisinin önerildiği söylenebilir. İlk kez 1990'ların sonlarına doğru Türkiye'nin gündemine giren bu düşünce daha çok ulusalcı kesimler tarafından sahiplenilmiş, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali ve 2004'te Güney Kıbrıs'ın AB'ye üye olmasını takiben ise Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde yaşanan

sorunlara bağlı olarak Türk kamuoyunun genelinde de belli bir ilgi yaratmaya başlamıştır. Nitekim ilk başta daha çok İşçi Partisi'ne yakın kesimler arasında taraftar bulan bir düşünceyken zaman içinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve hatta Türk Silahlı Kuvvetleri içinde dahi Avrasyacılığa ilgi gösteren isimlerin ortaya çıktığı görülmüştür. 2002 yılında dönemin Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç'ın Türkiye'nin AB'ye karşı Rusya ve İran'la ilişkilerini güçlendirmesi gerektiğine yönelik sözleri bu ilginin en medyatik yansımalarından birisi olarak hatırlanmaktadır.²

Temelleri 1996 yılında Rusya ve Çin'in kendi aralarındaki sınır sorunlarını çözmek ve güvenlik konularında daha yakın işbirliği yapmak için başlattıkları bir bölgesel girişime dayanan ŞİÖ ise baştan beri gerek Türkiye'de gerekse de diğer ülkelerde Avrasyacı görüşlere yakınlık duyan kesimlerde büyük bir ilgi doğurmuştur. Bunun şüphesiz en önemli nedeni Sovyet sonrası dönemde Avrasyacılık düşüncesi dâhilinde kurulması öngörülen büyük Avrasya kıtasal jeopolitik blok projesinin neredeyse tüm ana aktörlerinin bu örgüt içinde tam veya gözlemci üye olarak yer almasıdır.³ Nitekim Türkiye'de Avrasyacılığa en hararetli desteği vermiş olan *Aydınlık* dergisinin henüz 2001 yılında Türkiye ve Rusya arasında imzalanan işbirliği belgesini Türkiye'nin ŞİÖ'ye doğru attığı bir adım olarak nitelendirdiğine dikkat çekmek gerekir.⁴ Yine örneğin İşçi Partisi'nin 2007 seçim bildirgesinde Türkiye'nin ŞİÖ'ye katılması ana bir dış politika hedefi olarak gösterilmiştir.⁵ Bu açıdan Erdoğan'ın ŞİÖ üyeliği ile ilgili son sözlerine İşçi Partisi yöneticilerinin de destek vermesi ironik olsa da şaşırtıcı değildir.

Aslında Türkiye'de Avrasyacılıkla ilişkilendirilen ve aralarında İşçi Partisi'nin önde gelen pek çok yöneticisinin de bulunduğu isimlerin pek çoğunun Ergenekon davası kapsamında tutuklanmasına bağlı olarak bu düşünce son birkaç yıldır Türk kamuoyunun gündeminden çıkmış görünmektedir. Buna karşın Avrasyacılığın Türkiye bağlamında en baştan beri üç farklı siyasal-ideolojik yorumunun bulunduğu özellikle dikkat çekmek gerekir.⁶ Bu kapsamda İşçi Partisi'nin temsil ettiği sosyalist/ulusalcı Avrasyacılık yo-

rumunda Rusya ve Çin'le ittifak planları çok daha belirgin iken, Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) milliyetçi/Türkçü yorumunda esas vurgunun Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Asya'daki Türk dilli Müslüman topluluklar üzerinde olduğu, Rusya ve Çin'in ise çoğu zaman stratejik ortaktan ziyade stratejik rakip olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Türk Avrasyacılığının üçüncü ayağını temsil eden muhafazakâr/İslamcı yorumun odağında ise daha çok eski Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman halklarla işbirliği bulunmaktadır. Örneğin 2002-2006 yıllarında yayınlanan (*Türkiye ve Dünyada*) *Yarın* dergisinde Avrasya kavramının "Osmanlı'nın en geniş sınırlarını ifade ettiği" ve dolayısıyla "bu sınırlara doğru açık ve tutarlı bir Pax Ottomanica siyasetinin" zorunlu olduğu iddia edilerek Osmanlı mirası ile Avrasyacılık arasında açık bir bağ kurulmuştur.⁷ Benzer bir bağ, Nisan 1989'dan beri yayınlanan ve muhafazakâr demokrat kimliğiyle öne çıkan *Türkiye Günlüğü* tarafından da vurgulanmış ve dergide yayınlanan pek çok yazıda Avrasya coğrafyası Osmanlı jeopolitik alanıyla özdeşleştirilmiştir.⁸

Özellikle AKP hükümetleri döneminde Türk dış politikasına yön veren Avrasya algısının da temelde bu üçüncü yorum tarafından şekillendirildiğini söylemek mümkündür. Örneğin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* kitabında sık sık sözü geçen "Afroavasya anakıtası" kavramı Türk dış politikasında çoğunlukla Rusya, Orta Asya veya Kafkasya ile ilişkilendirilen Avrasya'ya Balkanlarla birlikte Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı da eklemesiyle dikkat çekmektedir. Bu kavramsallaştırmada özellikle Ortadoğu'nun "Afroavasya anakıtası içindeki merkezi konumu" nedeniyle öne çıktığı görülmektedir.⁹

Bu yaklaşımı "medeniyetsel jeopolitik yaklaşım" olarak adlandıran bazı yazarlar, AKP siyasetçilerinin Avrasya'ya ilişkin dış politika söylemlerinde Osmanlı mirasına ve Müslümanlığa güçlü bir vurgu yaptıklarına dikkat çekmekte ve bu bağlamda örneğin Ermenistan ve İsrail gibi Müslüman olmayan ülkelerin Avrasya kavramının dışına itildiğine işaret etmektedirler.¹⁰ Bir diğer

yazara göre ise 1990'larda Türkiye'nin "Doğu ile Batı" arasındaki köprü rolünü öne çıkarmak üzere icat edilen Avrasya kavramı, AKP döneminde Türkiye'nin "Batı dünyası ile İslam dünyası" veya "Hristiyanlık ile Müslümanlık" arasındaki köprü rolüne vurgu yapan medeniyetsel bir söylem içerisinde belirgin anlam değişikliğine uğramıştır.¹¹ Türkiye'nin 2004'ten beri eşbaşkanlığını yürüttüğü Birleşmiş Milletler (BM) Medeniyetler İttifakı projesinde Batı'ya karşı İslam medeniyetinin sözcüsü konumunda bulunduğuna ilişkin yorumları da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Öte yandan özellikle son dönemde aynı medeniyetsel yaklaşım dâhilinde AKP siyasetçilerinin Hristiyan Batı dünyasını giderek daha çok "öteki medeniyet" şeklinde algıladıkları ve "AB'ye girişi 'medeniyet değiştirmek' olarak gören algı yeniden güçlendikçe Şanghay Beşlisi gibi Avrasyacı projelerin cazibesinin" de artmaya başladığına dikkat çekilmektedir.¹² Nitekim Erdoğan da ŞİÖ üyeliğini bir seçenek olarak gündeme getirdiği konuşmasında AB'nin "halkı Müslüman" olan bir ülkeyi almaktaki gönülsüzlüğünün kendisini "ister istemez yetmiş beş milyonun başbakanı olarak başka arayışlar içine" soktuğunu ifade etmiştir.¹³ Özellikle son dönemde Batı dünyasına karşı eleştirilerinin dozunun hayli yükseldiği de düşünüldüğünde Erdoğan'ın ŞİÖ üyeliğiyle ilgili bu son çıkışının Avrasyacı bir yönelimden ziyade dış politikadaki medeniyetsel yaklaşımının yansıması olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

AB Üyelik Sürecinde Yaşanan Sorunlar

Türk dış politikasında Avrasya yönelimi ile ilgili değerlendirmeler yaparken bu yönelimin jeopolitik olarak daima Avrupa ve özellikle de AB üyeliği boyutuyla birlikte ele alınması gerektiği akıldan çıkarılmamalıdır. Zira Avrasyacılığın alternatif bir jeopolitik proje olarak 1990'ların sonunda Türk dış politikasının gündemine girişi bile esasen Türkiye'nin o dönemde AB genişleme sürecinin dışında bırakılmasına karşı yükselen tepki sayesinde mümkün olmuştur. Bu açıdan AB'nin en baştan beri Türkiye'deki Avrasya algısının şekillenmesi bakımından "belirgin öteki" işlevi gördüğünü söylemek mümkündür. Türkiye-

NATO Genel Sekreteri Rasmussen Türkiye ve ŞİÖ arasında güçlendirilecek ilişkilerin iki örgüt arasındaki muhtemel sorunlarda oynayabileceği köprü rolünü teyit etmiştir.

AB ilişkilerinde yaşanan her sorunlu dönemin akabinde Türk kamuoyunda Avrasyacı görüşlere yönelik ilginin artması da bu düşünceyi desteklemektedir.

Bu açıdan özellikle 2005 yılından sonra Türkiye'nin AB üyelik sürecinde ortaya çıkan belirgin yavaşlama dış politikadaki Avrasya yöneliminin en önemli gerekçesini oluşturmaya devam etmektedir. Bilindiği gibi Ekim 2005'ten bu yana Türkiye ve AB arasında devam eden tam üyelik müzakerelerinin tamamlanması için açılması gereken 35 fasıldan bugüne kadar sadece 13'ü

Çok boyutlu dış politika çerçevesinde Türkiye'nin son on yılda Rusya ve Çin ile ilişkilerinin de giderek geliştiği ve çeşitlendiği görülmektedir. Özellikle Rusya ile 2000'ler boyunca hızla gelişen siyasal ve ekonomik ilişkiler "çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık" çerçevesinde şekillenmeye devam etmektedir.

açılabilmiş, 17'sinin açılması ise Güney Kıbrıs ve Fransa tarafından çeşitli nedenlerle engellenmiştir. Hâlbuki 2003 yılında üyeliğe başvuran Hırvatistan sekiz sene içinde müzakereleri tamamlayarak AB'ye tam üye olma hakkını kazanmıştır. Buna karşın Türkiye ile son beş AB dönem başkanlığında hiçbir faslın müzakereye açılmaması dikkat çekicidir. Bu durum geçtiğimiz aylarda Başbakanlık Resmi Konutu'nda AB ülkeleri büyükelçilerine verilen akşam yemeğinde de gündeme gelmiş ve AB'nin Türkiye'ye karşı tutumu Başbakan Erdoğan tarafından "saygısızlık" olarak nitelendirilmiştir.¹⁴ Erdoğan'ın aşağıdaki sözlerinden AB'ye karşı ŞİÖ üyeliği alternatifini tartışmaya açmasında da aynı tepkinin etkili olduğu anlaşılmaktadır:

"Fakat Avrupa Birliği bizi unutmak istiyor, ama çekiniyor, unutamıyor. Hâlbuki bir açıklasa biz rahatlayacağız. Şimdi oyalayacağına açıklasın bize, biz de işimize bakalım... Onun için geçenlerde ben Sayın Putin'e onu söyledim. Bizi Şanghay Beşlisi içerisine alın. Mademki bana Avrupa Birliği'nde niye orada duruyorsunuz diyorsunuz, alın bizi Şanghay Beşlisi içerisine biz de Avrupa Birliği'ne allahaismarladık diyelim, ayrılalım oradan."¹⁵

Bu sözlerin Erdoğan'ın artık "AB'den sıtkının sıyrıldığı" şeklinde okunması gerektiğini ifade eden yorumlara ilave olarak son dönemde yapılan çeşitli kamuoyu araştırmalarında Türk halkının da AB'ye ilişkin olarak benzer duygular içinde olduğuna dikkat çekilmektedir.¹⁶ Örneğin Ocak 2013'te Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi (EDAM) tarafından yapılan ankete katılanların sadece yüzde 33'ü önümüzdeki beş yıllık

süreçte Türkiye'nin AB'ye tam üyelik hedefinde ısrarlı olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷ Bu oranın on yıl önce yüzde 70 seviyelerinde olduğu düşünüldüğünde Türk kamuoyunun AB üyeliği perspektifine desteğinde ciddi bir düşüş gözlenmektedir. Bu durumun bir nedeni son on yılda siyasal ve ekonomik olarak bölgesinde artan nüfuzunun Türkiye'yi eskisi gibi AB'ye bağımlı kılmadığına ilişkin popüler algının güçlenmesi ise daha belirgin olan diğer nedenin Nicolas Sarkozy ve Angela Merkel gibi liderlerin Türkiye'nin AB üyeliğine medeniyetsel gerekçelerle karşı çıkmalarının yarattığı tepki olduğu söylenebilir.¹⁸

Kıbrıs sorununun çözümsüzlüğü hâlihazırda Türkiye-AB ilişkilerinin önündeki en büyük engeli oluşturmaya devam etmektedir. Türkiye'nin Güney Kıbrıs gemi ve uçaklarına liman ve havaalanlarını açmaması nedeniyle AB'nin sekiz müzakere faslını açmama, diğer tüm fasılları da kapatmama kararı da hala yerinde durmaktadır. Öte yandan Ankara'nın da Güney Kıbrıs'ın AB dönem başkanlığını yürüttüğü Temmuz-Aralık 2012 dönemi boyunca AB ile tüm siyasal diyalogunu kestiği unutulmamalıdır. 2013 başında dönem başkanlığının İrlanda'ya geçmesiyle Türkiye-AB ilişkilerinde daha olumlu bir döneme girildiği yorumları yapılmaktaysa da yeni müzakere fasıllarının açılıp açılmayacağı konusu halen belirsizliğini korumaktadır.

Türkiye-AB ilişkilerinde sıkıntı yaratan ikinci bir önemli konu ise vize sorunudur. AB'ye aday ülkeler arasında Schengen vizesi uygulanan tek ülke olan Türkiye son dönemde bu sorunun çözümünü AB ile ilişkilerin geliştirilmesinin bir ön şartı gibi algılamaktadır. AB ise Türk vatandaş-

larına vize kolaylığı sağlamak için önce Türkiye üzerinden Avrupa'ya giden yasa dışı göçmenlerin geri kabulünü sağlayacak anlaşmanın Ankara tarafından onaylanmasını istemektedir. Ancak Ankara da vize muafiyeti elde etmeden böyle bir anlaşmayı onaylamaya sıcak bakmamaktadır. AB ile devam eden bu sıkıntılı vize meselesine karşın Türkiye'nin son birkaç yılda pek çok Balkan, eski Sovyet ve Ortadoğu ülkesiyle karşılıklı olarak vizeleri kaldırmış olması da Türk kamuoyunda AB'ye karşı oluşan olumsuz havayı güçlendirerek Türk dış politikasındaki alternatif arayışlarına ivme kazandırmaktadır.

Çokboyutlu Dış Politika

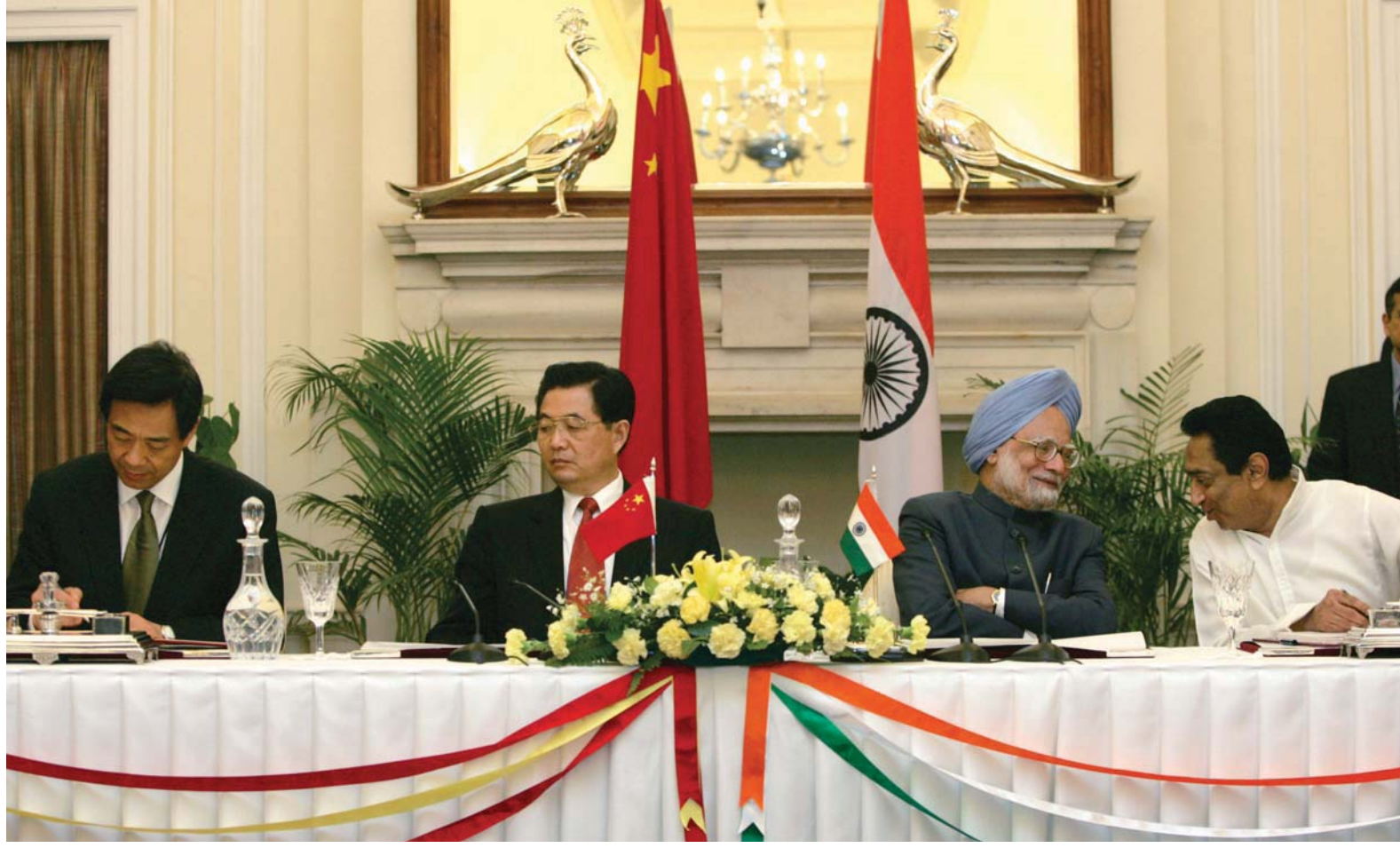
Erdoğan'ın Türkiye'nin muhtemel ŞİÖ üyeliğine ilişkin sözlerini AKP hükümetleri döneminde özel vurgu kazanan "çokboyutlu dış politika" çerçevesinde değerlendirmek de mümkündür. 2000'lerin ilk yarısında Davutoğlu tarafından geliştirilen "merkez ülke" stratejisinin beş temel ayağından birisi olan bu ilke dâhilinde Türk dış politikasının geleneksel ABD-NATO-AB boyutu dışında Avrasya, Ortadoğu, Balkanlar, Afrika ve Latin Amerika gibi boyutlarının da öne çıkarıldığı görülmektedir. AKP yöneticilerinin kendi hükümetleri döneminde pek çok ülkede açılan yeni büyükelçilik ve başkonsolosluk sayılarına işaret ederek Türkiye'nin dünya siyasetinde önemli bir aktör haline geldiği iddiasını gündemde tutmalarını da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Davutoğlu tarafından "çok boyutlu-çok kulvarlı dış politika" olarak adlandırılan ilke esasen Türkiye'nin son dönemde bölgesel ve küresel siyasette kendisine atfettiği "lider ülke" rolünü başarıyla oynayabilmesi için gerekli olan pragmatik bir araçtır. Bu açıdan neredeyse kendi içinde bir amaca dönüşmüş olan Avrasyacılık gibi ideolojik yaklaşımlardan ayrı konumlandırılmasında fayda vardır. Zira meseleye ideolojik yaklaşıldığında Avrasya ile Avrupa birbirlerinin karşısı veya alternatifi şeklinde algılanabilirken çok boyutlu dış politikanın pragmatik içeriği çerçevesinde bu iki kavram birbirlerini tamamlar niteliğe bürünmektedir. Nitekim Davutoğlu da ABD ile ilişkilerin AB'ye, komşu ülkelerle ilişkilerin de ABD'ye

bir alternatif olmadığını söyleyerek gerçek bir stratejik vizyon için "bunların hepsini büyük bir resmin içinde birbirini tamamlayan faktörler" olarak görmek gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁹ Erdoğan da benzer biçimde Türkiye'nin son yıllarda ŞİÖ, ASEAN, Arap Ligi, Afrika Birliği ve MERCOSUR gibi farklı bölgesel ve uluslararası örgütlerle kurduğu ilişkilerin AB ile ortaklığın alternatifi değil, "bu stratejik ilişkiyi güçlendirici unsurlar" olduğunu belirtmiştir.²⁰

Çok boyutlu dış politika çerçevesinde Türkiye'nin son on yılda Rusya ve Çin ile ilişkilerinin de giderek geliştiği ve çeşitlendiği görülmektedir. Özellikle Rusya ile 2000'ler boyunca hızla gelişen siyasal ve ekonomik ilişkiler "çokboyutlu güçlendirilmiş ortaklık" çerçevesinde şekillenmeye devam etmektedir. Rusya enerji alanında halen Türkiye'nin en büyük tedarikçisi olmaya devam ederken 2010'da karşılıklı olarak kaldırılan vizeler, yılda iki kez biri Türkiye'de biri Rusya'da olmak üzere devlet/hükümet başkanları ve ilgili bakanların katılımıyla düzenli olarak toplanan üst düzey işbirliği konseyi toplantıları ve Türkiye'nin ilk nükleer santralinin ihalesinin bir Rus devlet şirketine verilmesi gibi gelişmeler Türkiye-Rusya ilişkilerinde gelinen noktayı simgelemektedir. Çin ile ilişkilerdeki ilerleme Rusya'ya kıyasla daha mütevazı sayılabilecekse de özellikle son birkaç yıl içinde ekonomik ve askeri işbirliği alanında atılan adımlar dikkat çekicidir. Örneğin 2010'da iki ülke arasında Konya'da bir ortak askeri tatbikat düzenlenmiş, 2012'de ise Türkiye'nin ilk yüksek çözünürlüklü keşif uydusu Çin'deki bir hava üssünden fırlatılmıştır. Kültürel ilişkiler açısından ise 2012 Türkiye'de Çin Kültür Yılı olarak kutlanırken 2013 de benzer şekilde Çin'de Türkiye Kültür Yılı olarak kutlanmaktadır.

Rusya ve Çin ile ilişkilerde yaşanan hızlı gelişmeye işaret eden bir başka önemli örnek de ŞİÖ'nün geçtiğimiz sene Pekin'de yapılan zirvesinde Türkiye'ye "diyalog ortağı" statüsü verme kararı almasıdır. Bu her ne kadar Ankara'nın arzu ettiği bir gözlemci üyelik statüsüne eşdeğer değilse de Türkiye'nin bir NATO üyesi olduğu göz önüne alındığında ŞİÖ'ye diyalog ortağı statüsüyle bile kabul edilmesi çok önemli bir gelişme sayılmalıdır. Zira pek çok araştırmacının da dikkat çek-

Çin ve Hindistan'ın yakın gelecekte küresel ekonominin en büyük iki gücü olacağı beklendiğinden "merkez ülke" olma iddiasındaki bir Türkiye'nin bu iki ülkeyle ilişkilerini geliştirmesi kaçınılmaz görünmektedir.

tiği gibi ŞİÖ aslında kuruluş ve gelişim amaçları itibarıyla AB'den ziyade NATO ile kıyaslanması gereken bir örgüttür.²¹ Daha önce de belirtildiği gibi Rusya ve Çin arasında ŞİÖ temelinde şekillenen stratejik diyalog esasen bu iki ülkenin ABD ve NATO'nun politikalarına karşı tepkilerinin bir yansımasıdır. Temmuz 2005'te yapılan Astana Zirvesi'nde ABD'nin ŞİÖ üyelerinin topraklarındaki askeri varlığına son vermesi için yapılan çağrı da bu tepkinin en somut yansıması olmuştur. Öte yandan üyeleri arasında siyasal ve ekonomik bütünleşmeyi esas alan bir örgüt olan AB'den farklı olarak ŞİÖ'nün terörizm, ayrılıkçılık ve köktencilik gibi daha çok güvenlik temelinde tanımlanan sorunlara ortak çözüm geliştirmek için kurulmuş olması da bu örgütün AB yerine NATO ile kıyaslanmasının daha doğru olacağını göstermektedir.

Konuya Türk dış politikasının çokboyutluluk ilkesi açısından yaklaşıldığında ise Türkiye'nin ŞİÖ ile belli bir kurumsal ilişki geliştirmeyi başarabilmiş tek NATO üyesi olması ve böylece

günümüz dünya siyasetinde birbirlerinin en önemli stratejik rakibi sayılan bu iki örgütle aynı anda ilişki kurma yeteneğini kazanması oldukça önemlidir. Nitekim NATO Genel Sekreteri Rasmussen de Türkiye ve ŞİÖ arasında güçlendirilecek ilişkilerin Türkiye'nin NATO üyeliği açısından çelişki yaratmayacağını söyleyerek bir anlamda Ankara'nın iki örgüt arasındaki muhtemel sorunlarda oynayabileceği köprü rolünü teyit etmiştir. Söz konusu rol, Türk dış politikası açısından ŞİÖ'yü basitçe AB veya NATO'nun alternatifi olmaktan çıkararak Türkiye'nin "merkez" veya "lider ülke" iddiasını destekleyen önemli bir unsur haline getirmektedir.

Demokratikleşmeye Karşı Ekonomik Çıkarlar

Erdoğan'ın ŞİÖ üyeliğine ilişkin sözlerine gösterilen tepkilerin ortak özelliği AB'nin temsil ettiği demokrasi, insan hakları, basın özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelere karşın ŞİÖ'yü oluşturan ülkelerin neredeyse tamamının bu konularda oldukça kötü bir sicile sahip olduğuna

vurgulamalarıdır.²² Gerçekten de Uluslararası Af Örgütü, Freedom House ve Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü gibi uluslararası örgütler tarafından hazırlanan düzenli raporlarda ŞİÖ üyelerinin genellikle demokrasi ve insan hakları alanındaki uygulamaları nedeniyle ağır biçimde eleştirildikleri görülmektedir. ŞİÖ Şart'ında örgüt üyelerini ortak harekete sevk eden üç ana tehdit olarak belirtilen terörizm, ayrılıkçılık ve köktencilik sorunlarının ise çoğu zaman üye ülke hükümetleri tarafından muhalefeti bastırmak için gerekçe olarak kullanıldığı görülmektedir. 2005'te Özbek hükümetinin Andican'daki halk ayaklanmasını, 2009'da ise Çin'in Şincan'daki olayları kontrol altına almak için kullandığı aşırı şiddetin ŞİÖ tarafından meşru kabul edilmesini de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Öte yandan son on yılda sivilleşme ve demokratikleşme alanında önemli adımlar atmış olan bir iktidarın lideri olarak Erdoğan'ı ŞİÖ ile daha yakın işbirliğine yönelten esas unsurun ŞİÖ üyelerinin otoriter iktidar anlayışına duyduğu sempati olduğunu iddia etmek de pek kolay değildir. Her ne kadar Türkiye ve ŞİÖ ülkeleri arasında ortak değerler bulunduğunu söylese de burada kastettiğinin otoriterlikten ziyade Orta Asya ülkeleri ve Türkiye arasındaki etnik, kültürel ve dinsel yakınlık olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Erdoğan'ın Şincan meselesinde Çin hükümetini zaman zaman oldukça sert bir biçimde eleştirdiği unutulmamalıdır. Suriye meselesinde ise halkına zulmetmekle suçladığı Beşar Esad rejimine uluslararası yaptırım uygulanmasının Rusya ve Çin'in engellemeleri nedeniyle mümkün olamadığına özellikle dikkat çekmek gerekir. Dolayısıyla en azından insan hakları tanımı bakımından Erdoğan'ın bu iki ülkenin liderlerinden farklı bir noktada durduğu söylenebilir.

Madalyonun diğer yüzünde ise 2007 yılından bu yana devam etmekte olan küresel krizin dünya ekonomik dengelerinde meydana getirdiği değişiklikler vardır. Bilindiği gibi kriz özellikle ABD ve AB ekonomilerini oldukça olumsuz etkilemiş, Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in meydana getirdiği BRIC grubu ekonomileri ise bu süreci çok daha rahat yöneterek büyümelerine devam etmişlerdir. Bu durum da dünya ekonomisinin ekseninin artık Batı'dan Doğu'ya kaymakta oldu-

ğu iddiasını gündeme getirmiştir.²³ 2001'de küresel ekonominin yüzde 17'sini oluşturan BRIC ekonomilerinin payının 2011'de krizin olumsuz etkilerine rağmen yüzde 25'e çıkması ve BRIC grubuna ilave olarak Arjantin, Meksika, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye gibi diğer yükselen ekonomik güçlerin de temsil edildiği G-20 toplantılarının 2009'dan bu yana dünya ekonomisiyle ilgili kararların alındığı ana platform haline gelmesi de bu iddialara destek olmaktadır.

Bu bağlamda Türk dış politikası açısından da Rusya ve Çin'in tam üye, Hindistan'ın da gözlemci üye olarak yer aldığı ŞİÖ'nün ekonomik öneminin siyasi öneminden giderek daha fazla öne çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim Türkiye'nin ŞİÖ ülkeleriyle ticaret hacmi 2010'da 49 milyar dolar iken 2012'de bu rakam 63 milyar dolara yaklaşmış, Rusya ve Çin en büyük ikinci ve üçüncü ticaret ortağı haline gelmişlerdir. Buna karşın son birkaç yıldır ekonomik krizle boğuşan AB ülkeleriyle ticaret hacminin sürekli daraldığı görülmektedir. Örneğin 2012 sonu verilerine göre AB'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı yüzde 37'ye gerilerken ŞİÖ üyelerinin payı yüzde 16'ya yükselmiştir.

Her ne kadar ithalat ve ihracat rakamları arasındaki dengesizlik nedeniyle Rusya ve Çin ile ciddi bir dış ticaret açığı sorunu yaşanmakta ve özellikle ihracat ve yatırım gibi temel sektörlerde AB hala ağırlığını korumaktaysa da son birkaç sene içinde Türkiye'nin ticari ilişkilerinde meydana gelen bu önemli dönüşümü göz ardı etmek de pek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan Türkiye'nin önde gelen iş çevrelerinin de Erdoğan'ın ŞİÖ üyeliğine ilişkin sözlerine destek verdiklerine özellikle dikkat çekmek gerekir. Örneğin Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) İcra Heyeti Başkanı Rona Yırcalı "küresel ekonominin eksenini batıdan doğuya kayarken Türkiye'nin Çin ve Rusya gibi iki büyük gücün yer aldığı bir birliğe üye olmasını faydalı bulduğunu" söylemiş, Türk-Avrasya İş Konseyleri Başkanı Tuğrul Erkin ise Avrupa'da yaşanan ekonomik krize rağmen Avrasya'nın en güçlü ve dinamik pazar olduğuna işaret etmiştir.²⁴ Erdoğan'ın ŞİÖ'nün AB'den "daha iyi ve daha güçlü" olduğunu ifade ederken de esasen bu ekonomik potansiyeli vurgulamaya çalıştığı iddia edilebilir.

Sonuç

Hâlihazırda dünya siyasi ve ekonomik dengelerinde yaşanan dönüşümün dünyanın pek çok ülkesinde ŞİÖ veya BRIC gibi nispeten yeni oluşumları Batı'nın karşıtı veya cazip bir alternatifini şeklinde sunma eğilimini güçlendirdiği açıktır. Coğrafi ve kültürel olarak aynı anda hem Avrupa'nın hem de Asya'nın bir parçası olan Türkiye'de ise bu eğilimin özellikle son dönemde dikkat çekici bir anlam kazandığı ve bu bağlamda Avrasyacılık gibi Batı karşıtı jeopolitik ve/veya ideolojik yaklaşımlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Elli yıldan fazla bir süredir devam etmesine rağmen bir türlü tam üyelikle sonuçlanamayan AB sürecinin yarattığı yılgınlığa rağmen Rusya ve Çin gibi ülkelerle son birkaç yıl içinde hızla gelişen siyasi ve ekonomik ilişkiler de ister istemez Türk hükümeti ve kamuoyu tarafından ilgiyle karşılanmaktadır.

Bu bağlamda Başbakan Erdoğan'ın AB'ye karşı ŞİÖ üyeliğini gündeme getirmesinin aynı anda hem tepkisel hem de pragmatik bazı değerlendirmelerden kaynaklandığı söylenebilir. Tepkisel açıdan bakıldığında Türkiye'de bir süredir zaten belli bir ilgiyle takip edilmekte olan Avrasyacılık düşüncesinin AKP hükümetlerine özellikle cazip gelen Batı karşıtı medeniyetsel duruşunun AB'nin Türkiye'ye karşı çifte standart uyguladığı şeklindeki popüler algıyla bir araya gelmesi söz konusudur. Pragmatik açıdan ise AB ülkelerinin son birkaç yıldır içinden çıkmakta zorlandıkları ekonomik bunalımın Türk dış politikası için yeni yönelimleri bir anlamda zorunlu hale getirdiği söylenebilir. Türkiye'nin son birkaç sene içerisinde sadece Rusya ve Çin'le değil, Ortadoğu ve Afrika ülkeleriyle de siyasi ve ekonomik ilişkilerinde belirgin bir canlanma meydana gelmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Son dönemde başlattığı dikkat çekici ekonomik ve teknik işbirliği projelerine rağmen özünde hala bir güvenlik örgütü olan ŞİÖ'nün bu resimde Türkiye açısından tam olarak nereye oturtulabileceğini kestirmek ise kolay değildir. Öncelikle aradan geçen bunca yıla rağmen ŞİÖ yapılanma-

sının Rusya-Çin stratejik ortaklığı dışında çok da büyük bir anlam kazanmadığı dikkat çekmektedir. Rusya ile zaten farklı bölgesel işbirliği mekanizmaları çerçevesinde yakın ilişkide bulunan Orta Asya ülkeleri ŞİÖ içinde daha çok "yardımcı oyuncu" gibi durmakta ve örgütün ana faaliyetleri halen Moskova ve Pekin tarafından güvenlik konuları çerçevesinde şekillendirilmektedir. Bu açıdan ŞİÖ'nün kendisini hala Türkiye'nin de güvenliği için dayanmaya devam ettiği ana kurum olan NATO'ya karşı konumlandığına özellikle dikkat çekmek gerekir. Bu bağlamda örneğin son dönemde Suriye meselesiyle bağlantılı olarak Türkiye-NATO ilişkilerinin daha da güçlendiği, ancak Ankara'nın bu konudaki politikalarının Moskova ve Çin'in yaklaşımıyla taban tabana zıt olduğu görülmektedir. Doğal olarak böyle bir dönemde Erdoğan'ın ŞİÖ üyeliğiyle ilgili son önerisinin tutarlılığı da özellikle dış basında tartışma yaratmaktadır.²⁵

Buna karşın Erdoğan'ın ŞİÖ ile ilgili sözlerinde ifade bulan Avrasya yöneliminin iki temel nedene bağlı olarak önümüzdeki dönemde de güçleneceği öngörülebilir. Birincisi dünyanın ekonomik ekseninin ABD ve Avrupa'dan Asya'ya kaymaya devam etmesidir. Özellikle Çin ve Hindistan'ın yakın gelecekte küresel ekonominin en büyük iki gücü olacağı beklendiğinden "merkez ülke" olma iddiasındaki bir Türkiye'nin bu iki ülkeyle ilişkilerini geliştirmesi kaçınılmaz görünmektedir. Rusya'nın ise özellikle ticaret ve enerji alanındaki yoğun ilişkiler nedeniyle Türk dış politikası açısından en önemli aktörlerden birisi olmaya devam edeceği açıktır. İkinci olarak ise AB'nin içinden geçtiği sıkıntılı ekonomik sürecin yakın dönemde sona ermesi pek mümkün görünmemektedir. Muhtemel tam üyelik tarihi bile çeşitli gerekçelerle fiilen zaten oldukça ileri bir tarihe ertelenmiş olan Türkiye'nin daha ne kadar AB kapısında bekleyebileceği sorusu Türk dış politikasının Avrasya yöneliminin geleceğiyle de ilgili olarak yanıtlanmayı beklemektedir. Nitekim Erdoğan'ın sözleri de bu yanıtın hem ideolojik hem de pragmatik kaygılar çerçevesinde şekilleneceğinin somut bir işareti olarak görülebilir.

DİPNOTLAR

- 1 Örneğin bakınız Göktürk Tüysüzoğlu, "Şanghay Dış Politikada Yeni Açılım," *Yeni Şafak*, 15.01.2013 ve Erman Akıllı, "Turkey's Illusions of Neo-Eurasianism and Interest in Shanghai Cooperation Organization," *Today's Zaman*, 26.02.2013.
- 2 Kılınç'ın sözlerinin detayları için bakınız "Türkiye Rusya ve İran'la İttifak Arayışında Olmalı," *Sabah*, 08.03.2003.
- 3 ŞİÖ'de kurumsal anlamda üç tür üyelik biçimi bulunmaktadır: tam üyelik, gözlemci üyelik ve diyalog ortaklığı. Halihazırda Rusya, Çin, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan örgüte tam üye iken Hindistan, İran, Pakistan, Moğolistan ve Afganistan gözlemci üye olarak ŞİÖ faaliyetlerine katılmaktadırlar. Örgütün mevcut diyalog ortakları ise Belarus, Sri Lanka ve Türkiye'dir.
- 4 "Türkiye'nin Şanghay Örgütüne Adım Atması," *Aydınlık*, 18.11.2001.
- 5 *İşçi Partisi Seçim Bildirgesi: Ne ABD, Ne AB, Tam Bağımsız Türkiye*, 21.06.2007, <http://ip.org.tr/lib/pages/detay.asp?goster=mhaberdetay&idhaber=63> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2013) .
- 6 Elif Hatun Kılıçbeyli, "21. Yüzyılda Avrasya ve Avrasyacılık: Rusya, Çin, İran ve Türkiye'nin Jeopolitik Yaklaşımları," *Jeopolitik*, Yıl 2, Sayı 6, 2003, s. 326 ve Fatih Akgül, *Rusya ve Türkiye'de Avrasyacılık*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, ss. 164-165.
- 7 Ahmet Özcan, "Üç Tarz-ı Siyaset," *Türkiye ve Dünyada Yarın*, Sayı 44, 2005, <http://www.yarindergisi.com/yarindergisi2/yazilar.php?id=164> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2013) .
- 8 Ebru Eren-Webb, "To Which Eurasia Does Turkey Belong? A Comparative Analysis of Turkish Eurasianist Geopolitical Discourses," *Boğaziçi Journal*, Vol. 25, No. 2, 2011, ss. 59-82.
- 9 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, 2002, s. 132.
- 10 Pınar Bilgin and Ali Bilgiç, "Turkey's 'New' Foreign Policy toward Eurasia," *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 52, No. 2, 2011, ss. 180 ve 192.
- 11 Lerna Yanık, "The Metamorphosis of Metaphors of Vision: 'Bridging' Turkey's Location, Role and Identity After the End of the Cold War," *Geopolitics*, Vol. 14, No. 3, 2009, s. 542.
- 12 İhsan Dağı, "Avrasya Kimin Alternatifi?" *Zaman*, 29.01.2013.
- 13 "Putin'e 'Şanghay Beşlisi' Teklifi," *Anadolu Ajansı*, 25.01.2013, <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/126152-ab-biziyolamasin> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2013).
- 14 "AB'den Hiç Uzaklaşmadık," *Sabah*, 27.02.2013.
- 15 Erdoğan'ın 25 Ocak 2013'te 24 TV'de katıldığı "Sansürsüz" programından alınmıştır. Programın tamamına bu bağlantıdan ulaşmak mümkündür: <http://www.youtube.com/watch?v=j7txGUWJhvk> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2013).
- 16 Soli Özel, "Brüksel'le Şanghay Arasında (2)," *Habertürk*, 01.02.2013.
- 17 <http://edam.org.tr/document/EDAMAnketOcak2013.pdf> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2013).
- 18 Alexander Christie-Miller, "We Don't Need to Join EU Now, Say the Affluent Turks," *The Times*, 28.02.2013.
- 19 Ahmet Davutoğlu, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı," *Radikal*, 26.02.2004.
- 20 "Erdoğan AB Elçilerine Seslendi," *Yeni Şafak*, 11.02.2013.
- 21 Mustafa Aydın, "Lumini Ex Orient: Solution to Turkey's Problems?" *Hürriyet Daily News*, 7 February 2013 ve Kerim Balcı, "Avrupa Birliği'ne Karşı Şanghay Beşlisi," *Zaman*, 27.07.2012.
- 22 Cengiz Çandar, "'Şanghay'a Giderken' Demokrasiden Olur Muyuz?" *Radikal*, 28.01.2013 ve Nezir Akyeşilmen, "Şanghay AB'nin Alternatifi mi?" *Taraf*, 08.02.2013.
- 23 Örneğin bakınız Fareed Zakaria, *Post-American World*, London: Allen Lane, 2008; Parag Khanna, *The Second World: Empires and Influence in the New Global Order*, New York: Random House, 2008 ve Kishore Mahbubani, *The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East*, New York: Public Affairs, 2008.
- 24 "Şanghay 5'lisine Üye Olmak İşimize Yarar," *Yeni Şafak*, 04.02.2013 ve "Şanghay 5'lisi Heyecanı," *Sabah*, 09.10.2012.
- 25 Örneğin bir Rus yorumcu, Türkiye'nin Suriye sınırında konuşlandırılan NATO Patriot füzelerine dikkat çekerek Ankara'nın NATO yardımına bu kadar bağlı olduğu bir dönemde Erdoğan'ın ŞİÖ üyeliği önerisini pek gerçekçi bulmamaktadır. Lyubov Lyulko, "Vstupleniye Turtsii v ŞOS: Blyof ili Realnost?" *Pravda*, 31.01.2013, <http://www.pravda.ru/world/asia/middleeast/31-01-2013/1143503-turky-0> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2013).